

Glazba kao poticaj za likovno stvaralaštvo

Starešina, Andreja

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:639387>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Andreja Starešina

Glazba kao poticaj za likovno stvaralaštvo

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Prediplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Glazba kao poticaj za likovno stvaralaštvo

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Glazbena metodika u integriranom kurikulumu II

Mentor: Sanja Minić, prof, viši predavač

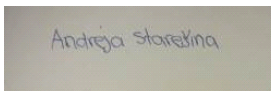
Student: Andreja Starešina

Matični broj: 0299011610

U Rijeci,
Srpanj, 2021.

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam priloženi završni rad izradila samostalno uz savjete i preporuke mentorice. Prilikom izrade rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.

 Potpis koji se može oporaviti

X

Andreja Starešina

Student

Potpisnik: bdca05f2-3842-4e83-88ff-c9c58176c06e

Andreja Starešina

ZAHVALA

Zahvaljujem mentorici prof. Sanji Minić na pomoći, suradnji te korisnim savjetima tijekom izrade ovog završnog rada, ali i za vrijeme čitavog obrazovanja. Hvala Vam na podršci, velikom razumijevanju i susretljivosti.

Posebna zahvala mojoj obitelji koja mi je omogućila život i studiranje u drugom gradu i koja mi je pružila ljubav, podršku i neizmjernu vjeru u moj uspjeh. Hvala što ste vjerovali u mene kada i ja nisam.

Hvala mojoj najboljoj prijateljici Nicoline koja je oduvijek tu za mene. Hvala ti na svakoj ohrabrujućoj i toploj riječi i što mi nisi dala da odustanem. Hvala ti što si vjerovala u mene, ti si moj oslonac.

SAŽETAK

Tema koja je obrađena u ovom radu je glazba kao poticaj za likovno stvaralaštvo. Razlog odabira teme je zainteresiranost spajanja različitih vrsta umjetnosti i njihova primjena u odgojno-obrazovnoj ustanovi. Kroz ovaj rad želi se prikazati utjecaj umjetnosti na razvoj djece s naglaskom na razvoj glazbenih i likovnih sposobnosti. Ovaj rad se temelji na definicijama umjetnosti, glazbenog i likovnog odgoja te utjecaju odgajatelja i roditelja na razvoj dječjeg stvaralaštva. Razvoj umjetničkih sposobnosti u velikoj mjeri ovisi o odgajatelju, njegovoj stručnosti i kompetencijama jer on prati i potiče djecu na području njihova izražavanja. Umjetničkim aktivnostima potiče se cjelokupni razvoj djece te se povezivanjem likovne i glazbene umjetnosti aktivira stvaralačka mašta. Stoga je glazbeni i likovni odgoj u predškolskim ustanovama ključan segment odgojno-obrazovnog procesa.

KLJUČNE RIJEČI: glazba, umjetnički odgoj, likovno stvaralaštvo, izražavanje

SUMMARY

The topic covered in this paper is music as a stimulus for artistic creation. The reason for choosing the topic is the interest in combining different types of art and their application in an educational institution. This paper aims to show the influence of art on the development of children with an emphasis on the development of musical and artistic abilities. This paper is based on the definitions of art, music and art education and the influence of educators and parents on the development of children's creativity. The development of artistic abilities largely depends on the educator, his expertise and competencies because he accompanies and encourages children in the field of their expression. Artistic activities encourage the overall development of children and by connecting fine and musical arts, the creative imagination is activated. Therefore, music and art education in preschool institutions is a key segment of the educational process.

KEY WORDS: music, art education, art, expression

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. UMJETNOST	2
2.1. Umjetnost i dijete.....	2
3. Glazbena umjetnost.....	4
3.1. Glazbena umjetnost i dijete.....	4
3.1.1. Razvoj glazbenih sposobnosti.....	5
3.1.2. Utjecaj glazbe na cjelokupni razvoj djeteta	6
4. LIKOVNA UMJETNOST	9
4.1. Likovna umjetnost i dijete	9
4.1.1. Razvoj likovnog jezika	11
4.1.2. Djetetov razvoj potaaknut likovnim izražavanjem	12
5. GLAZBA KAO POTICAJ ZA LIKOVNO STVARALAŠTVO	15
5.1. Povezanost glazbene i likovne umjetnosti	15
5.2. Povezanost i djeca.....	15
5.3. Uloga odgajatelja	17
5.3.1. Suradnja odgajatelja i roditelja	19
5.4. Poticajna okolina.....	20
5.5. Aktivnost slušanja i crtanja.....	22
5.5.1. Ples pisanja	24
5.5.2. Slikanje popraćeno glazbom	29
5.6. Važnost pracenja djece	31
5.6.1. Interpretacija dječjeg likovnog uratka	33
7. ZAKLJUČAK.....	35
8. POPIS LITERATURE.....	35

1. UVOD

Umjetnost potiče djecu u ostvarivanju kreativnih potencijala omogućujući im da iskuse sebe i svoju okolinu na različite estetske načine. Umjetnički procesi kod djece razvijaju emocionalnu inteligenciju, smisao za stvaralaštvom, sposobnost kritičkog mišljenja te razvoj samostalnosti i slobode. Ovaj završni rad bavi se spajanjem likovne i glazbene umjetnosti, a cilj rada je utvrditi ulogu umjetničkih aktivnosti na razvoj djece. Tijekom ovog rada bit će navedeno, uz razne primjere iz literature, što je to umjetnost i kakav utjecaj ona ima na dijete. Također će biti objašnjena uloga glazbe u radu s djecom te će se glazba prikazati kao sredstvo poticanja stvaralaštva kod djece. Zatim će biti predstavljena likovna umjetnost i njen utjecaj na djetetov cjelokupni razvoj. Na kraju će se povezati te dvije vrste kako bi se prikazala važnost spajanja različitih vrsta umjetnosti. Glazbena i likovna umjetnost razlikuju se po svojim izražajnim sredstvima, ali povezuju ih ton, ritam i kompozicija. Spajanjem ovih dviju vrsta umjetnosti kod djece se aktivira stvaralačka mašta koja utječe na razvoj slušnog doživljaja i njegovog prenošenja u likovnu interpretaciju.

Odabrala sam ovu temu zato što smatram da je umjetnost nezaobilazna životna potreba te da aktivnosti stvaranja ispunjavaju djecu. Isto tako htjela sam dublje proučiti zanimanje djece za pojedine vrste umjetnosti i na koji način se razvija djetetova kreativnost. Svako dijete posjeduje kreativni potencijal te tu veliku ulogu imaju odrasle osobe koje ga trebaju poticati kako bi se on u potpunosti razvio. Također, likovno i glazbeno izražavanje jedna su vrsta komunikacije, a govore više i intenzivnije od drugih načina komuniciranja. Kroz spajanje glazbene i likovne umjetnosti u jednu aktivnost djetetu se osigurava sloboda izraza. Kroz tu slobodu mi imamo priliku upoznati djecu otkrivajući segmente o njihovoj osobnosti. Prilikom čitanja literature shvatila sam da je prilično važno upoznati se s djetetovim potrebama kada je u pitanju umjetnost te sam otkrila mnoge kriterije za procjenu crteža koje će mi biti korisne kao budućoj odgajateljici. Za svakog odgajatelja, bilo roditelja ili stručnjaka, važno je da spozna potrebe svoga djeteta. Zanimljivo je na koji način djeca shvaćaju umjetnost i kako im se razvija mašta i kreativnost.

2. UMJETNOST

„Umjetnost se smatra izvorom estetskog užitka i doživljaja, tema je estetskog razmatranja te predmet kritičke refleksije i znanstvenog proučavanja“ (Vidulin-Orbanić, 2009: 138. str.). Umjetnost je osnovna potreba zajednička svim ljudima, ona je spoj velikog broja različitih doživljaja koji su u podsvijesti svakog pojedinca (Škrbina, 2013). Opisuje se kao stvaralaštvo koje obuhvaća određenu stvaralačku i estetsku dimenziju, u kojoj su uključeni subjektivni doživljaji svijeta kroz ljudsko oblikovanje (Vidulin-Orbanić, 2009). Njena svrha je prikazati ljepotu i sklad koji potiču pojedince na razvoj vlastite kulturno-estetske osjetljivosti. Može se reći da je otvorena i slojevita te iz tog razloga svaki pojedinac estetske poruke prima i doživljava na drugačije načine. Nadalje, ona je i spoj čovjeka i društva, odnosno subjektivnog i objektivnog. Značenje umjetnosti stvara se kroz neverbalnu komunikaciju između umjetnika, umjetničkog djela i publike (Bosnar, 2018). Odnosno, stvara se od ideje unutar koje subjekt prikazuje svoju individualnost i nestaje u procesu staranja umjetničkog djela u kojem se otkriva čista bit umjetnosti. Umjetnost je dio općeg razvoja djeteta, a rana i predškolska dob idealna je za razvoj umjetničkih sposobnosti (Vidulin-Orbanić, 2009).

2.1. Umjetnost i dijete

Umjetnost je veoma snažno sredstvo pri odgoju djece u najranijoj dobi jer se njome potiče kvalitetniji odgoj i obrazovanje te se kroz takav pristup olakšava razvoj dječje kreativnosti. Umjetnička područja pridonose posebnom ozračju u predškolskoj ustanovi, jer se kroz njih razvija kreativno mišljenje kod djece (Miočić, 2012). „Kreativno mišljenje podrazumijeva fleksibilnost mišljenja, inventivnost, sklonost k istraživanju, sposobnost da se postavljeni problem riješi na nov originalan način, a bit ovakvog mišljenja jest istraživački pristup“ (Miočić, 2012: 74. str.). Umjetnost omogućuje djetetu da istražuje svijet oko sebe tako da se izražava na njemu prihvatljiv i blizak način. Sazrijevanjem dječjeg mozga razvija se također i sposobnost opažanja. Neprestanim dodirivanjem, gledanjem, spoznavanjem različitih

okusa te slušanjem i kretanjem, djeca si osiguravaju većinu iskustava koja im trebaju da bi im se mozak normalno razvijao. Nadalje, kako bi se u tom stupnju potaknuo djetetov razvoj, važno je omogućiti određena iskustva te osigurati djeci opuštajuće i poticajno okruženje što je potrebno za kvalitetan razvoj djeteta (Kihak, 2013).

U današnje vrijeme kroz razne pristupe traže se alternativni pravci odgoja predškolske djece pomoću kojih se umjetnost navodi kao važan segment razvoja djeteta. Iz tog razloga razvile su se odgojne teorije i koncepcije kao što su Montessori, Agazzi, Waldorf i Reggio. Takve odgojne teorije pridaju veliku pozornost umjetničkom odgoju te pokušavaju unijeti promjene te prilagoditi proces učenja djetetu na način gdje dijete i odgajatelj uče jedno od drugoga. Ove teorije potiču razvoj djeteta i omogućuju kroz kreativnost razvoj osobina kojima bi dijete postalo svjesno svojih mogućnosti. Sve alternativne koncepcije temelje se na istraživanju zanimanja i postignuća djece. One su strukturirane po mogućnostima i doživljajima djece i omogućuju im učenje kroz različite aktivnosti (Zrilić, 2014). Nadalje, kod ovih teorija dijete ima mogućnost kroz vlastita iskustva i kroz sva svoja osjetila doživljavati svijet oko sebe. Najvažniji segment svih alternativnih koncepcija je sloboda djece i odgajatelja, samostalnost u radu te se navodi važnost učenja otkrivanjem i učenje iz okoline vlastitim iskustvom. Pri tome se polazi od djetetova doživljaja s naglaskom na umjetnički odgoj (Zrilić, 2014). Ono što je zajedničko svim alternativnim koncepcijama je to što je dijete u središtu i poštuje ga se kao individualno, kompetentno i kreativno biće koje poštuje i živi umjetnost. Umjetnost ima posebno mjesto u životu djeteta jer ima važnu ulogu pri poticanju kreativnosti. Poticanjem umjetničkih sposobnosti kod djece razvija se fleksibilnost mišljenja, inovativnost, sklonost prema istraživanju, sposobnost pronalaska originalnog rješenja za postavljene probleme te sklonost samostalnog isprobavanja više mogućnosti za dolazak do rješenja. Osnovna je funkcija umjetnosti da se djetetov život uzdigne do humanih vrijednosti, a spajanjem različitih vrsta umjetnosti prenose se vrijedne humane poruke te se na taj način obogaćuje djetetov život (Kihak, 2013). U nastavku rada osvrnut ću se isključivo na glazbenu i likovnu umjetnost.

3. Glazbena umjetnost

Kao jedno od područja umjetnosti, glazba je umjetničko djelo nastalo posljedicom ljudskog stvaranja i njegovog intelektualnog sazrijevanja (Vidulin-Orbanić, 2008). Njena osnovna sredstva su ton i ritam, koji su i temeljni glazbeni izražajni elementi. Ton i ritam uz mjeru, melodiju, harmoniju, tempo, agogiku i oblik čine estetsku glazbenu formu. Glazba je otkriće koje je staro koliko i čovjek. Ona je poznata od davnina, od prvih civilizacija pa sve do danas i sastavni je dio čovjekovog života i kulture. U današnje vrijeme svaki čovjek ima pristup glazbi i susreće se s njom od samog rođenja, no glazba može imati i važnu ulogu u ljudskom razvoju čak i prije samog rođenja potičući osjećaj ugođe i opuštenosti kod fetusa (Vidulin-Orbanić, 2009). Glazba ima ljekovit učinak, a da bismo živjeli glazbu potreban je umjetnički osjećaj. Glazba se sluša i doživljava cijelim svojim bićem čak i kada se ne poznaje njezina složena tehnika, zato se ljubav prema glazbi treba usaditi već od najranije dobi (Majsec Vrbanić, 2008).

3.1. Glazbena umjetnost i dijete

Već od rođenja glazba djeci postaje izvor radosnih doživljaja i pozitivnih emocija. Djeci je glazba apstraktna umjetnost, no oni ipak doživljavaju kompleksne tonalne odnose, zvukove u prirodi i svakodnevnom okruženju, te iako nisu u mogućnosti misliti i zaključivati apstraktno glazba dopire do njihova uha i pobuđuje pozitivne emocije. Glazbena umjetnost je komponenta estetskog odgoja, ona stvara ugođaj, emocije i raspoloženje, a jačina stvaranja takvog ugođaja ovisi o razvijenosti glazbenog sluha i ukusa djeteta. Svako dijete ima mogućnost za estetski odgoj glazbom, a razlog tomu je što ono ne nasljeđuje gotove glazbene sposobnosti, nego osnovne dispozicije koje nisu jednake za sve, ali najviše ovise o kontaktu s glazbom (Sam, 1998). Nadalje, dijete je sposobno slušno prepoznati i razlikovati izražajne elemente u glazbi. Primjerice, dijete slušanjem glazbe može promijeniti svoje raspoloženje pa također i ponašanje, što je pravi dokaz koliko je jak utjecaj glazbe na pojedinca i njegovo psihološko stanje (Škrbina, 2013). Slušanje glazbe se može

promatrati u tri faze, a to su uživanje u samom tonu, asocijativno slušanje i intelektualno slušanje. Dijete ne može uvijek izraziti svoje osjećaje ili misli riječima, no moguće ih je istražiti putem glazbenog izražavanja. Na primjer, glazba kod djece pobuđuje potrebu za izražavanjem glazbenog doživljaja kroz vokalizaciju, pjevanje, pokret na ritam ili mjeru, sviranje na udaraljka, likovno izražavanje i slično. Glazbeni je razvoj djeteta dio njegova općeg razvoja, a rana i predškolska dob je optimalno vrijeme za razvoj djetetovih glazbenih sposobnosti (Sam, 1998).

3.1.1. Razvoj glazbenih sposobnosti

Glazbenim sposobnostima nazivaju se naslijeđene biološke mogućnosti prepoznavanja i reprodukcije zvuka i zvukovnih kombinacija. Količina i vrsta zvukovne okoline značajno utječe na stupanj osjetljivosti na glazbu, a djetetov istraživački i stvaralački proces započinje od njegova rođenja, istraživanjem zvukova i tišine (Bačlija Sušić, 2018). Postoje dva oblika glazbenih sposobnosti, odnosno razvojna glazbena sposobnost koja predstavlja potencijal te stabilizirana glazbena sposobnost koja se odnosi na punu razvijenost potencijalne sposobnosti. To znači da postoje nasljedne dispozicije, odnosno potencijali koji su kod svakog djeteta različiti (Čudina-Obradović, 1990). Ukupno se može prepoznati devet temeljnih faza razvoja glazbenih sposobnosti kod djeteta, a to su (Miočić, 2012: 74. str.):

- faza slušanja (0-6 mjeseci),
- faza motoričke reakcije na glazbu (6-9 mjeseci),
- faza prve glazbene reakcije (9-18 mjeseci),
- faza prave glazbene reakcije (18 mjeseci-3 godine),
- faza imaginativne pjesme (3-4 godine),
- faza razvoja ritma (5-6 godina),
- faza stabilizacije glazbenih sposobnosti (6-9 godina),
- faza estetskog procjenjivanja (11 godina) i
- glazbena zrelost (17 godina).

Glazbena osjetljivost se kod svakog djeteta prirodno razvija te postiže maksimalan stupanj između pete i šeste godine. To je razdoblje kada je izraženo postojanje kritičnih točaka razvoja koja se odnose na osjetljivost glazbenih podražaja. Između pete i osme godine stabilizira se prirodna glazbena sposobnost koja predstavlja razvojni potencijal koji ovisi o djetetovim ranim glazbenim iskustvima. Sva se djeca rađaju s nekim glazbenim sklonostima koje se mogu razviti u elementarne sposobnosti (Manesteriotti, 1981). Godine najranijeg djetinjstva uz značajan udio genetskih činitelja i vlastite aktivnosti svakog pojedinca te poticajna socijalna sredina važne su za razvoj glazbenih sposobnosti. Socijalni čimbenici imaju vrlo snažan utjecaj na izgradnju glazbeno-kritičkih načela pojedinca te njegovo bavljenje glazbom. Pod tim se podrazumijeva povoljno ili nepovoljno glazbeno ozračje, odnosno povoljna ili nepovoljna glazbena stimulacija u obitelji i u odgojno-obrazovnim institucijama (Miočić, 2012). Važno je poduprijeti prirodno razvijanje glazbenih sposobnosti adekvatnim okruženjem. Kada se govori o prirodnoj glazbenoj sposobnosti misli se na dva oblika, odnosno sposobnost razlikovanja tonova i ritma. Prema tome dijete treba od samih početaka biti izloženo pjevanju i glazbi, odnosno treba mu omogućiti aktivno sudjelovanje u glazbenom doživljaju. Glazbenim odgojem razvijaju se i glazbene sposobnosti poput shvaćanja i pamćenja melodije, percepcije ritma, shvaćanja tonaliteta, utvrđivanja intervala i apsolutnog sluha. Znanost je pokazala da su granice glazbenog odgoja puno šire i da je glazba važna za kvalitetan, skladan i cjelovit razvoj svakog djeteta (Sam, 1998).

3.1.2. Utjecaj glazbe na cjelokupni razvoj djeteta

Uloga glazbe u životu djeteta je nezamjenjiva jer je glazba bogat izvor koji pomaže dječjem razvoju te je jedna od glavnih sastavnica u oblikovanju cjelovite ličnosti djeteta. Razvoj djeteta rane i predškolske dobi sastoji se od više procesa koji se međusobno isprepliću, a to su emocionalni, socijalni, psihomotorni, kognitivni i jezično-govorni razvoj. Djetetov izraz je bogat, cjelovit, slobodan i spontan te se temelji na osjećajima, opažanju, istraživanju i kretanju (Vidulin-Orbanić, 2009). Glazbeni elementi, ritam, dinamika, tempo i melodija, potiču fizičke, socio-emocionalne i mentalne odgovore (Majsec Vrbanić, 2008). Najvažnija uloga glazbe vezana je za emocionalni razvoj. Ona se oduvijek koristi za smirivanje, utjehu,

zabavu i uveseljavanje djece jer su oni spontani stvaratelji glazbe. Promatrajući dječje reakcije na glazbu može se zaključiti da djeca spontano pjevaju, plešu, crtaju i igraju se uz glazbu, ne razmišljajući da li to rade pravilno ili ne (Vidulin-Orbanić, 2008). Glazba pomaže i u socijalnom razvoju djece. Slušajući glazbu djeca lakše razumiju sebe i drugu djecu, jer mogu dijeliti svoje iskustvo s vršnjacima te opisivati svoja iskustva u svrhu dobivanja autentične povratne informacije. Također, glazba potiče djecu na razvoj empatije i izražavanje unutarnjih emocija kroz ples, pjevanje, sviranje i slično. Kroz glazbu djeca se socijaliziraju, jer ona otvara raznolike mogućnosti ugodne interakcije između vršnjaka te između odraslih i djece (Gospodnetić, 2015). Uvrštavajući glazbu u rutinu rada s djecom ima veliku prednost koja pozitivno utječe na dijete, ali i na njegovu okolinu (Suthers, 2004). Djeca koja su povučenija od ostale djece često će se upravo kroz glazbu pridruživati zajedničkoj pjesmi ili plesu (Hansen, Kaufmann, Walsh, 2004). Prema tome, glazba pozitivno utječe na djetetove fizičke sposobnosti te omogućuje razvoj estetskog odnosa prema glazbi i umjetnosti općenito (Belajec, 2014). Na primjer, pokazatelj prihvaćanja glazbe najčešće je dječji pokret koji je odraz ritmičkog i estetskog glazbenog osjećaja. Stoga se može zaključiti da se glazbena recepcija događa u vremenu i prostoru. Ona im nudi mnoge načine izražavanja svoje kreativnosti, a samoizražavanje je posebno bitno za malu djecu koja nisu usvojila jezične vještine koje im omogućavaju izražavanje osjećaja, misli i potreba riječima. Glazbeni odgoj važan je dio umjetničkog odgoja. Primjenom glazbene umjetnosti u odgoju kod djece se potiče kreativni i stvaralački proces. Djeca, koja se već u predškolskom periodu potiču na glazbene aktivnosti, puno brže i spretnije će savladavati poteškoće i probleme koji dođu pred njih. Glazba razvija i kreativno mišljenje koje podrazumijeva fleksibilnost mišljenja, sklonost prema istraživanju, sklonost pronalaženju originalnih načina za rješavanje nekog problema. Kod djeteta postoji prirodni interes za okolinu, za njezino istraživanje i otkrivanje te za stvaralačkom preradom iskustva (Šagud, 2002). Djeca kroz svoje stvaralaštvo i maštu potiču svoj vlastiti kognitivni i percepcijski razvoj. Dakle, glazbom potičemo stvaralački proces, poboljšavamo kritičko i estetsko mišljenje čime se utječe na osobni razvoj i cjeloživotno učenje pojedinca (Miočić, 2012). Isto tako, kroz ovakav se pristup potiče i razvija kultura življenja i sposobnost vlastitog izražavanja. Pomoću glazbe

djeca se uče slušati, a upravo je slušanje važan proces komunikacije i upravo se kroz slušanje kvalitetnije usvaja govor u najranijoj fazi djetetovog razvoja. Naime, glazba povećava osjetljivost djetetovog uha na različite tonalitete i samim time je veoma pogodna za bolje razumijevanje i prihvaćanje glasovnih poruka, bile one emitirane kroz pjesmu ili kroz govor. Ako se dijete izloži raznim aktivnostima vezanim za glazbu tada ono počinje upoznavati i razumijevati jezik glazbe i ujedno usvajati temelje opće kulture (Vidulin-Orbanić, 2008). Omogućavanje ugodnih i prikladnih glazbenih iskustava djeci može pomoći izgraditi samopouzdanje i samopoštovanje. Glazba, dakle, ima mnoštvo pozitivnih utjecaja na dijete te je bitno da se tijekom slušanja ili muziciranja osjećaju ugodno, da im se prvotni doživljaj pretvori u glazbeno-estetski doživljaj, a tu je najvažnija uloga odgajatelja (Majsec Vrabanić, 2008).

Glazbene aktivnosti koje se provode u vrtiću u sebi sadržavaju glazbeni odgoj koji utječe na formiranje dječjeg pozitivnog stava, ponašanja i potrebe za glazbenom umjetnošću. Odgajatelj pri upoznavanju djece s elementima glazbe treba raditi na sljedećem (Majsec Vrabanić, 2008):

- razvijanju osjećaja za ritam,
- razvijanju osjećaja za izražajnost u dinamiци,
- razvijanju osjećaja za izražajnost u tempu,
- razvijanju osjećaja za intonaciju,
- poticati djecu da glazbene misli izraze i na druge načine (kroz ples, pokret, slikanje),
- ponavljanje određenih manjih glazbenih cjelina u svrhu pamćenja,
- poticanju grupnog rada na glazbenim aktivnostima,
- znati objasniti glazbene znakove i pojmove.

4. LIKOVNA UMJETNOST

Likovna umjetnost je produkt estetske aktivnosti čovjeka kojom nastaje umjetničko djelo, odnosno to je aktivnost kojoj je cilj estetski vrijedne poruke prenositi drugim ljudima kroz ostvarena likovna djela (Herceg, Rončević, Karlavaris, 2010). Kao što je pjesma umjetničko djelo koje je stvoreno pomoću književnog osjećaja za jezik, tako su slika, kip i zgrada umjetnička djela koja su stvorena pomoću likovnog osjećaja za jezik, crte, boje i oblik. Svaki je od tih elemenata dio vizualnog djela naše svijesti (Matko, Peić, 1991). Svim su ljudima dostupna umjetnička djela, ali da bi se estetski i duhovno obogatili moraju biti sposobni prihvatiti likovno iskustvo i likovnu kulturu te na taj način mogu u potpunosti doživjeti umjetničke vrijednosti. Likovna umjetnost se sastoji od različitih likovnih područja. Neka od njih su crtanje, slikanje, grafika, kiparstvo, dizajn, vizualna komunikacija i arhitektura (Petrač, 2015). Likovnom umjetnošću prikazuju se ideje i vjerovanja pojedinca. Likovna umjetnost u odgoju i obrazovanju u današnjici je najviše usmjerena na dječje stvaralaštvo i fenomen dječjeg crteža. Učenje o likovnim umjetnostima uspostavlja se kroz likovno stvaralaštvo i poticanje kreativnosti u praktičnom radu. Likovno izražavanje kod djece urođena je potreba koja im se treba omogućiti već od najranije dobi (Bosnar, 2018).

4.1. Likovna umjetnost i dijete

Likovni jezik ili likovni izraz djece urođena je sposobnost izražavanja, komuniciranja i oblikovanja. Djeca likovnom stvaranju pristupaju vrlo jednostavno i spontano, izražavaju svoj doživljaj o svijetu oko sebe te istražuju i stvaraju svoje vlastite ideje i mogućnosti. Kako bi zadovoljili svoju potrebu za izražavanjem djeca od najranije dobi istražuju, opipavaju, promatraju i oblikuju rukama (Herceg i sur., 2010). Oblici likovnog izražavanja djeluju kao povratna informacija koja osnažuje i izgrađuje sposobnosti percipiranja, predočavanja i poimanja te sposobnosti oblikovanja i stvaranja. Likovne stvaralačke sposobnosti razvijaju se ako je svakom pojedinom djetetu dano pravo na njegovu osobnu individualnost (Belamarić, 1986).

Djeca se likovno izražavaju kako bi prikazala ono što ih uistinu zanima i ispunjava dok su s druge strane oduševljeni materijalom s kojim rade, ali i procesom rada te samim pokretima koji nastaju tijekom rada (Grgurić, Jakubin, 1996). Ono što je za djecu bitno su doživljaj i akcija te za razliku od odraslih osoba nije im bitan rezultat već sam proces rada. Likovni proces izraženiji je u dječjem likovnom izrazu jer djeca prvi put uočavaju, otkrivaju i izražavaju otkriveno. Njihov likovni izraz uvijek je novost, te je to kreativnost prvi put viđenog i izraženog. Za svaku čovjekovu aktivnost potrebne su određene sposobnosti, pa i za likovno izražavanje postoje sposobnosti koje se moraju aktivirati da bi se ostvarilo željeno postignuće. Likovno postignuće koje u osnovi ima autonomnost likovnog jezika, korektno upotrijebljen materijal i postupak, ipak ovisi o stvaralačkoj snazi umjetnika. Kao što dijete otkriva svijet oko sebe, oblik, boju, miris, tako otkriva i ono što se nalazi na papiru, platnu ili prostoru (Herceg i sur., 2010). Dijete prema svom stupnju intelektualnog razvoja, od konkretnog likovnog mišljenja prema apstraktnom, percipira likovno djelo te kako je važno da odlazi u prirodu i u njoj otkriva stvoreni svijet, te otkriva i spoznaje rezultate ljudske djelatnosti (Petrač, 2015). Likovni jezik ili likovni izraz se razvija iz prirodnih potencijala, takav oblik sposobnosti djeca ne stječu iz društvene okoline nego se stvara iz interakcije vanjske okoline djeteta i njegovog unutrašnjeg svijeta. Likovnim jezikom djeca izražavaju svoje unutarnje biće, svoje poimanje sebe i svijeta oko sebe. Kreativno izražavaju svoja iskustva, doživljaje, znanja i razumijevanja. Pri likovnom izražavanju djeca koriste poznate podatke i događaje te iako nikada nisu vidjeli ni doživjeli prikaz koji likovno prikazuju, oni ga sastavljaju od poznatih podataka i prijašnjih iskustva. Način na koji se djeca izražavaju pokazatelj je zbivanja njihove svijesti te oblici i svojstva koja su djeca izrazila otkrivaju nam da su djeci dostupna tek neka primarna znanja o svijetu i životu (Petrač, 2015). Likovnim izražavanjem osnažuje se dječja sposobnost percipiranja, predočavanja, oblikovanja i stvaranja. Takvi oblici sposobnosti urođeni su u svakom čovjeku, no javljaju se samo kao rezultat individualnog izražavanja koji proizlazi iz individualnog poimanja i ideja. Prema tome, urođene sposobnosti likovnog stvaralaštva mogu oslabiti ili se dalje razvijati ovisno koliko se dijete uskraćuje ili potiče na rad i razvoj vlastitog likovnog jezika (Belamarić, 1986).

4.1.1. Razvoj likovnog jezika

Svaki oblik komunikacije, pa tako i likovni jezik, ima svoje simbole, strukturu, funkciju i značenje. Likovni jezik najmlađe djece temelji se na likovnim simbolima koji izražavaju unutarnju ili vanjsku stvarnost djeteta. Likovni simboli govore o univerzalnim sadržajima života te se javljaju spontano i nastaju kao sastavni dio procesa u samoj svijesti djece. Skup likovnih simbola predstavljaju ravne crte, kružice, vodoravne, horizontalne, okomite, vertikalne i kose linije, zatim šaranja, mrlje, točke-crtice, nizove, krug, kvadrat, štapiće i udubine. Simboli u likovnim radovima kod djece predstavljaju specifične oblike dječjeg spoznavanja života te se otkriva njihovo gledanje na svijet i na upoznavanje pojedinačnih i složenih pojava realnosti. Nakon što djeca dožive i upoznaju neke likovne simbole mogu ih i likovno prikazati. Promatranje oblika i pojava i njihovo izražavanje likovnim radom dva su odvojene procesa. Promatranjem djeca otkrivaju i pamte oblike i pojave, njihove odnose i značenja, a nakon toga likovnim jezikom to iskazuju (Belamarić, 1986). „*Djeca ne crtaju ono što vide, nego ono što izdvajaju, pamte i poimaju o nekom obliku i pojavi*“ (Belamarić, 1986: 257. str.). Likovni jezik svodi se na likovne elemente, ali i na slojeve likovnog djela, odnosno duhovne elemente, a prema Herceg i sur. (2010) to su:

- motiv i tema,
- materijal-medij,
- likovni elementi-likovna struktura i poruka,
- kreativnost umjetnika,
- individualne značajke umjetnika,
- metode oblikovanja,
- vremenski, prostorni i socijalni utjecaji.

Gore navedeni elementi likovnom izrazu osiguravaju opstanak kao složeni znak, a znak se definira kao određeno estetsko značenje jer bez estetskog značenja nema umjetničkog djela (Herceg i sur., 2010). Tijekom razvoja likovnih sposobnosti

kod djece događaju se progresivne promjene te su one karakteristične za svaku dobnu skupinu djece. Crteži su odraz želje djeteta za komunikacijom s okolinom, a počeci razvoja crtanja se javljaju između druge i treće godine starosti. Međutim, djetetu i u ranijoj dobi treba pružiti mogućnost crtanja iako djeca do dvije godine najčešće crtanje doživljavaju kao igru, a ne kao izražavanje. Ovladavanje likovnim jezikom kod djece teče određenim redoslijedom. Svaka faza se povezuje jedna sa drugom i tako izrasta s godinama u sve veću cjelinu (Belamarić, 1986). U nizu razvojnih faza, najčešće između djetetove druge ili treće godine, dijete će svoju pažnju i interes usmjeriti prema jednoj novoj djelatnosti. Tu novu djelatnost će primijetiti kod svojih modela i učiniti će točno ono što je vidjelo. Prvom prilikom, uzet će olovku u ruku i pokretat će ruku s olovkom po površini papira. Poznato je da se svaka takva djetetova aktivnost, uočavanja i ponavljanja radnje, naziva imitacija. Dijete s vremenom počinje kontrolirati tu djelatnost sa sve finijim prijelazima od jednog elementa drugom, te počinje pratiti kretanje svoje ruke (Herceg i sur., 2010). Također jedno veliko otkriće za dijete je što nakon nekog vremena uspijeva opaziti da iza olovke ostaje trag, odnosno ostaje nešto što prije toga nije postojalo. Prije ili poslije dijete će povezati uzrok i posljedice tragova koje on sam stvara na papiru pokretom svoje ruke. Dijete zatim počinje istraživati tragove na papiru. Nakon nekog vremena dijete će primijetiti da osoba koja nešto piše ili crta istovremeno i govori ono što radi te će tako i samo početi dok crta govoriti, no u njegovom slučaju ono što crta i ono što govori nije međusobno povezano. Dvije radnje koje dijete istodobno izvodi s vremenom će se povezati u onom trenutku kada dijete svoje stečeno znanje poveže s onim što crta. Nakon stjecanja znanja o tome kako se koristi olovka i papir, dijete stvaranjem linija po površini papira razvija novu sposobnost izražavanja. Dijete tada prikazuje iz svoje vlastite svijesti viđenje i znanje o svijetu oko sebe te mu se razvija kreativnost. Kreativnost kod predškolske djece utječe na razvoj njihovih sposobnosti te im omogućuje da spoznaju svijet oko sebe na kvalitetniji i jasniji način, a to se odražava na cjelokupni razvoj djece (Belamarić, 1986).

4.1.2. Djetetov razvoj potaknut likovnim izražavanjem

Mnogi autori navode da su crteži potpora dječjem razvoju i da su korisni za razumijevanje dječjeg razvoja. Likovnim izražavanjem mogu se stvoriti odgovarajući

uvjeti za razvoj motorike, percepcije i senzorne sposobnosti. Razvoj vizualne percepcije kao i perceptivni razvoj djeteta u cjelini prolazi kroz tri modela promjena (Škrbina, 2013):

- znatno proširenje područja zanimanja,
- povećanje svijesti o značenju perceptivnih informacija te
- razvoj sposobnosti zanemarivanja nebitnih perceptivnih informacija.

Jedna od najvažnijih komponenti formiranja djetetovih osobina je emocionalan razvoj. On se najviše potiče i podržava likovnim izražavanjem u kojem dijete jednostavno i spontano izražava svoje emocije. Dijete aktivno traži informacije iz svoje okoline putem dodira, slušanja i promatranja te je takav oblik aktivnosti s okolinom vrlo bitan za djetetov spoznajni razvoj i kako bi postigao što potpuniji likovni doživljaj (Balić-Šimrak, 2010). Likovnim izražavanjem potiče se individualnost djeteta, njegova samostalnost, samosvjesnost pri rješavanju problemskih zadataka te mnoge druge kompetencije. Time se likovnom kulturom potiče autonomnost djeteta, njegovo pravo na vlastiti izraz i osobni stav (Belamarić, 1986).

Poticanje likovnog stvaralaštva kod djece danas je sve više povezan s korelacijom s drugim područjima djetetovog razvoja te se sve više uočava da likovno izražavanje ima velik utjecaj na razvoj djetetovih izražajnih sposobnosti. U tom kontekstu likovno izražavanje omogućuje djetetu da svijet u sebi i oko sebe proživljava i doživljava preko slike, promatrajući okolinu te promišljajući o svemu što ga okružuje. Pritom treba naglasiti da djeca tek u kasnijoj dobi spoznaju što je to umjetnost (Belamarić, 1986). Likovno izražavanje potiče slobodu djece kako i za izbor sadržaja, tako i za likovno tehnička sredstva. Istovremeno likovni rad uvijek prati sloboda u vrednovanju postignuća (Herceg i sur., 2010). Likovni izričaj omogućuje djetetu da različite doživljaje poveže u jednu kompaktnu cjelinu koja govori o tome kako je dijete razumjelo, doživjelo i spoznalo nekoga ili nešto. Zanimanje predškolske djece za izražavanjem pomoću crteža govori o spoznajnom razvoju te utječe na razvoj jezika i mišljenja. Dječje likovne aktivnosti, kao što su

šaranje kistom, pastelom ili olovkom, važne su za cjelokupni razvoj. Primjerice, aktivnost šaranja kod predškolske djece već u najranijoj dobi vježba moždane sposobnosti u skretanju pažnje i zadržavanju pažnje istovremeno uspostavom samoregulacije između oka i ruke te između ruke i moždanih polutki. Naime, kada dijete crta, njegov crtež nosi značenje (Grgurić, Jakubin, 1996).

Primjena crteža potiče divergentno mišljenje, odnosno istraživanje novih rješenja nekog problema, što omogućuje razvoj kreativnosti. Izražavanjem misli i emocija kroz crtež i različite tehnike, djeca se uče jasnijem izražavanju u odnosima s drugima. Crtajući, djeca stvaraju svoja umjetnička djela te uz poticanje razvijaju osjećaje samoeфикаsnosti, samopouzdanja i pozitivne slike o sebi. Također, crtanje djeci omogućuje da izraze, shvate i suoče se sa svakodnevnim osjećajima ljutnje, straha, ljubomore i slično, da o njima razgovaraju s odraslima te posljedično uče važne socijalne vještine i moralne vrijednosti. Kvalitetnim likovnim procesom dijete će spoznati svoje vlastite potencijale i težiti učenju i stvaranju što će umanjiti potrebu natjecanja s vršnjacima (Herceg i sur., 2010). Znanstvena istraživanja dokazuju da rano bavljenje likovnim aktivnostima i umjetnički odgoj općenito poboljšavaju i druge aspekte spoznaje. Na primjer, likovne aktivnosti potiču fokusiranje, odnosno, usmjeravanje pažnje tako da učestalo bavljenje likovnošću djeluje na bolju koncentraciju i u drugim aktivnostima. Nadalje, likovne aktivnosti potiču opuštanje cijelog organizma i lučenje hormona sreće, što rezultira kvalitetnijim življenjem, upotrebom različitih materijala, rješavanjem problema koje donosi likovni proces, eksperimentiranjem i traženjem novih spoznaja te pridonosi razvoju divergentnog mišljenja, a samim time i kreativnosti (Balić-Šimrak, 2010). Predškolski period iznimno je važan za razvoj likovne umjetnosti kod djece te povezivanje likovnog izričaja s glazbenim izričajem prenose se vrijedne humane poruke te se na taj način obogaćuje djetetov život (Herceg i sur., 2010).

5. GLAZBA KAO POTICAJ ZA LIKOVNO STVARALAŠTVO

5.1. Povezanost glazbene i likovne umjetnosti

Glazba se veže uz ostale umjetnosti i nastoji konkretno dočarati određene doživljaje ili pojave iz skladbe. Glazbena i likovna umjetnost nude bezbroj pozitivnih osobina. Obje umjetnosti djeluju putem neverbalne komunikacije koja se u konačnici umjetnički verbalizira. Glazba pomaže u definiranju identiteta i unutarnjih osjećaja. Ona je oruđe koja omogućuje postizanje duhovnog i psihološkog stanja svakog pojedinca. Može utjecati na promjenu raspoloženja i ponašanja (Škrbina, 2013). „*Vjerojatno ne postoji nijedna druga ljudska aktivnost koja je toliko prožimajuća i koja zadire, oblikuje i često kontrolira toliko mnogo ljudskog kao glazba*“ (Škrbina, 2013: 147. str.). Gledajući na pozitivne strane glazbe lako se može zaključiti da i likovna umjetnost ima slične ili možda iste značajke (Škrbina, 2013). Obje umjetnosti se koriste u terapijsku svrhu s ciljem poboljšanja zdravlja, raspoloženja i smanjenja stresa i tjeskobe. Utjecaj glazbe na pojedinca kroz melodiju, harmoniju i ritam može djelovati na mnogo načina, odnosno na mijenjanje raspoloženja, izazivanje osjećaja ravnoteže, sreće, ugone, nelagode i slično. Na isti takav način djeluje i likovno izražavanje. U radu s predškolskom djecom stvaralaštvo je polazišna aktivnost jer svojim specifičnostima predstavlja plodno tlo kvalitetnog rada (Herceg i sur., 2010).

5.2. Povezanost i djeca

Djeca svijet doživljavaju kao cjelinu u kojoj je sve povezano, u kojem jedno utječe na drugo čime razvijamo njihov osjećaj odgovornosti, a učenje predstavlja proces u kojem jedna znanja podržavaju i osnažuju druga znanja, tako djeca svjesno shvaćaju višestruke pojavnosti svijeta. U odgojno-obrazovnoj ustanovi ovakav oblik istraživanja kod djece aktivira stvaralačku maštu koja utječe na razvoj auditivnog percipiranja te prenošenja istog kroz likovni izričaj. Dječji likovni izričaj mora biti rezultat njegovog samostalnog doživljaja i kreativnog čina (Kušćević, 2000). Poticanje glazbenih i likovnih sposobnosti u najranijoj dobi, osim što oduševljavaju

dijete, postaju temelj za nastavak edukacije na području umjetnosti koja zasigurno doprinosi svestranijem i skladnijem razvoju djetetove osobnosti, kako emocionalnom tako i kognitivnom (Majsec Vrbanić, 2008).

Glazbena i likovna umjetnost su jedna vrsta neverbalne komunikacije koja je ponekad jedina u kojoj se djeca ne razlikuju. Potičući djecu u njihovom umjetničkom izražavanju pobuđujemo kreativnost i maštu. Moć glazbe s njenim elementima, ritmom, dinamikom, tempom i melodijom, potiče fizičke, emocionalne i mentalne odgovore (Majsec Vrbanić, 2008). Umjetnost bi trebala biti otvorena i slobodna, a istraživanja bi trebalo voditi prema intuiciji, bez znanja kuda nas vode, tek kada se dođe do cilja shvaćamo što se sve putem događalo (Belamarić, 1986). Najveći utjecaj u slobodnom, spontanom i osmišljenom vođenju u likovnom izražavanju ima dječja mašta. Dječje stvaralaštvo se potiče prvenstveno navikom na slobodno i neometano izražavanje. Pri tome se misli na svaku pojavu, pojam, osjećaj, glazbu o kojoj nemaju nikakvih podataka, odnosno sve ono što čini okolinu i život djece. Zatim djeca pronalaze likovni smisao i likovno tumače svijet oko sebe. U odgojno-obrazovnoj ustanovi glazbu možemo koristiti i kao svojevrsnu prevenciju, a ujedno i u svim područjima razvoja kod djece rane i predškolske dobi (Majsec Vrbanić, 2008). Nadalje, puštanjem glazbe u ranoj dobi omogućavamo djetetu da stvori obrasce za doživljaje. Slušanjem glazbe i sviranjem instrumenata dijete uključuje sva svoja osjetila i bogati svoje kognitivne i emocionalne sposobnosti (Belamarić, 1986). Područja likovne i glazbene umjetnosti važan su aspekt djetetova cjelovita razvoja koja utječu na emocionalni, kognitivni, socijalni i psihomotorni razvoj od najranije dobi. Nadalje, dijete svoju potrebu za aktivnošću izražava pokretom, pjesmom, govorom, likovnim i drugim oblicima izražavanja. Sve te aktivnosti mogu biti receptivne ili ekspresivne. Receptivne tehnike su kad dijete sluša glazbu, a označuju primanje novih spoznajnih i estetskih sadržaja. Nadalje, kod ekspresivnih i kreativnih tehnika dijete samo sudjeluje u stvaranju glazbe putem glazbenih igara, pjevanjem, sviranjem, ritmiziranjem na udaraljkama ili pokretom. Kod takvih aktivnosti sadržaji se izražavaju i upućuju okolini, a omogućuju stvaranje osobnog izraza djece (Majsec Vrbanić, 2008). Informacije koje se nalaze u tekstu pjesama proširuju dječja znanja, a time i njihove intelektualne sposobnosti. Integracijom umjetnosti u dječji odgoj i

obrazovanje razvija se kreativnost, sloboda u igri kako se umjetnost ne bi učila, već osjećala (Sam, 1998). Povezivanje sadržaja likovne s glazbenom umjetnosti proizlazi iz shvaćanja da je za ljudski život nužna integracija čovjekovih duhovnih snaga i aktivnosti kako bi se djeca ispravno potaknula na aktivno djelovanje i kako ne bi bili pasivni promatrači (Belamarić, 1986). Krajnji cilj razvijanja takve svijesti bio bi da djeca počnu uočavati, shvaćati i rješavati međusobno povezane probleme i uzroke mnogih pojava u svijetu, čime utječemo i na razvijanje sistematičnog mišljenja i kreativnih snaga djece. Djeca sama pronalaze način za izražavanje likovnim aktivnostima, no treba im omogućiti različite oblike izražavanja te tu veliku ulogu ima odgajatelj predškolske djece (Sam, 1998).

5.3. Uloga odgajatelja

Odgajatelj je stručno osposobljena osoba koja provodi odgojno-obrazovni program s djecom predškolske dobi i stručno promišlja odgojno-obrazovni proces u svojoj odgojno-obrazovnoj skupini (Herceg i sur., 2010: 48. str.). Kompetencije odgajatelja su vrlo bitan čimbenik u poticanju dječjeg stvaralaštva. One kompetencije koje su ključne za odgajatelje odnose se na kombinaciju znanja, vještina i sposobnosti koje su stečene tijekom obrazovanja, ali i u odgojno-obrazovnoj praksi (Sam, 1998). Svaki odgajatelj mora poznavati dječji opći i likovni razvoj, posebno dobne i individualne razvojne karakteristike djece s kojom radi. Nadalje, odgajatelj stvara uvjete za odgovarajuće pedagoške zadatke, uključujući i umjetnički razvoj te izbor onih pedagoških postupaka koji odgovaraju razvojnim sposobnostima djece. Na primjer, poticanje djetetovog izraza kroz umjetničke aktivnosti mora polaziti od poštivanja slijeda djetetovih faza razvoja i prema tome se valja uskladiti i stvoriti postupke i zahtjeve. Zahtjevi djeci moraju biti razumljivi, sadržaji i metode ne smiju biti ispod psihofizičkih sposobnosti, nego na stupnju iznad mogućnosti i tako pobuđivati interes i psihički napor djece, jer je dječje učenje najpogodnije u području približnog razvoja (Herceg i sur., 2010).

Zahtjevnost i kompleksnost profesije odgajatelja, uz prethodno obrazovanje, obvezuje odgajatelje na cjeloživotno učenje i stručno usavršavanje. Pri djetetovu

umjetničkom izrazu potrebna je adekvatna podrška i usmjerenje te pouzdana razina odgajateljevih umjetničkih znanja, vještina i sposobnosti te je važno da i sam bude kreativan (Herzog, Bačlija, Županić-Benić, 2018). Kreativnost je „*sposobnost povezivanja do sada nepovezanih informacija i na taj način iznalaženje novih rješenja*“ (Grgurić, Jakubin, 1996: 79. str.). Odgajatelj, koji je i sam kreativan, svojim primjerom potiče djecu na kreativnost likovnog izražavanja (Grgurić, Jakubin, 1996). Nadalje, odgajatelj bi trebao djecu što češće motivirati da izraze svoje doživljaje kroz različite aktivnosti. Aktivnosti moraju po sadržaju, materijalu i socijalnim odnosima omogućiti raznovrsnost u kojoj svako dijete može učiti prema svojim potrebama te da svako dijete ima slobodu izbora (Gospodnetić, 2015). „*S djecom u vrtiću nema vježbanja! Oni trebaju pjevati i plesati samo za svoju dušu*“ (Gospodnetić, 2015: 15.str.). Odgajatelj treba prepustiti djeci da odaberu čime se žele baviti te se uključivati u njihove aktivnosti kao suigrač. Primjerice, prepustiti im odabir pjesme, spontane reakcije prilikom glazbenih i likovnih aktivnosti i slično (Gospodnetić, 2015). Treba izbjegavati direktno vođenje djece u umjetničkim aktivnostima te treba postati partner u otkrivanju njihovih sposobnosti (Habuš Rončević, 2014).

Odgajatelj, dakle, ima zadatak provoditi i organizirati raznolike likovne i glazbene aktivnosti kako bi u izražavanju djeca stvarala vlastita znanja i iskustva (Balić-Šimrak, 2010). „*Predškolsko dijete ima svoj likovni jezik – na nama je da ga oslušujemo, pokušamo razumjeti u njegovoj suštini i, iznad svega, da ga poštujemo*“ (Balić-Šimrak, 2010: 8. str.). Važno je da odgajatelj pokazuje poštovanje prema djeci i zauzima se za njihove ideje ohrabrujući ih da se izraze. Aktivnosti umjetničkog izražavanja trebale bi izraziti puni potencijal djece kroz slobodno izražavanje koje proizlazi iz unutrašnje potrebe, tako će djeca biti više zainteresirana za stvaralaštvo i vlastito postignuće (Herceg i sur., 2010). Naime, umjetničke aktivnosti i načini bavljenja njima ne bi trebali biti nametnuti, nego se djeci treba prikazati mogućnost koju umjetnost može pružiti (Balić-Šimrak, 2010). Temelja teza prema kojoj se odgajatelj treba voditi kako bi mogao pravilno djelovati prema svakom djetetu je razumijevanje, slušanje i promatranje djeteta (Marić, Nurkić, 2014). Odgajatelji moraju znati da imaju veliki utjecaj na dijete te s obzirom da malo djeteta još nema

izgrađen sustav vrijednosti, uloga odgajatelja je i da kroz kvalitetnu komunikaciju i suradnju usmjeravaju roditelje u odgoju svoje djece (Herceg i sur., 2010).

5.3.1. Suradnja odgajatelja i roditelja

Značajan utjecaj na razvoj glazbenog potencijala imaju odrasli koji provode vrijeme s djecom. Roditelji su njihov prvi uzor, a drugi uzor su odgajatelji i boravak u vrtiću. Zato je bitno da odgajatelj osim s djecom, paralelno radi na izgradnji i ostvarivanju glazbene osjetljivosti kod roditelja i razvijanju njihove svijesti o važnosti umjetničkih procesa (Bačlija Sušić, Županić-Benić, 2018). „*Utjecaj obitelji na odgoj i obrazovanje predškolskog djeteta vrlo je važan. Toplina međusobnih odnosa, briga majke i oca, pozitivni odnosi među braćom i sestrama blagotvorno utječu na sigurnost, djetetovu uravnoteženost i njegov individualni razvoj*“ (Herceg i sur., 2010). Izgradnjom pozitivnog stava prema kvalitetnoj glazbi roditelji će moći ostvariti vezu s djetetom iz koje će moći uvidjeti osobne potrebe njihova djeteta (Novosel, Rončević, 2002/2003). Odgajatelji i roditelji trebaju međusobno dijeliti znanja i iskustva koja posjeduju te tako učiti jedni od drugih. Kvaliteta odnosa među odgajateljima i roditeljima ima indirektan utjecaj na kvalitetu programa ranog i predškolskog odgoja. Zbog toga odgajatelj treba roditeljima ponuditi više modela suradnje kako bi mogli birati onaj koji im najviše odgovara. Primjerice, individualni razgovori, roditeljski sastanci, kutići za roditelje, radionice i slično. Nadalje, kvalitetna komunikacija odgajatelja i roditelja predstavlja model prema kojem djeca uče komunicirati i zato ju treba osvješćivati i unaprjeđivati. Putem interakcije i dijaloga odgajatelja i roditelja djeca podižu osobnu, ali i grupnu razinu znanja u odgojno-obrazovnoj ustanovi, a to utječe na djetetov cjelokupni razvoj. Nadalje, odgajatelj ima odgovornost stvarati uvjete za partnerstvo s roditeljima. To može postići uključivanjem roditelja u zbivanja u vrtiću i tako smanjiti razlike u odgoju te postići kontinuitet u odgoju. To bi uvelike djeci olakšalo razvoj i učenje te usvajanje sustava vrijednosti. Zbog toga je vrlo bitno zajedničko djelovanje do kojeg se dolazi izgradnjom odnosa temeljenog na suradnji, partnerstvu i povjerenju. Suradnja se zasniva na poštovanju i izmjenjivanju podataka. Na temelju podataka postiže se dogovor koji je uvijek u skladu s interesima djeteta. Do kvalitetnih i točnih podataka

dolazi se isključivo otvorenom komunikacijom. Otvorena komunikacija podrazumijeva prikazivanje situacije onakvom kakva jest, bez uljepšavanja, izostavljanja ili dodavanja nečega drugog. Nadalje, odgajatelj je stručnjak koji može roditeljima dati stručne prijedloge za aktivnosti kojima je osnovna zadaća potaknuti djecu na stjecanje novih znanja te usvajanje umjetničkih sposobnosti. Razvoj umjetničkih sposobnosti uvelike ovisi o okolini u kojoj se dijete nalazi. Tu okolinu predstavljaju prvenstveno roditelji, ali isto tako je i značajna uloga odgojno-obrazovnih ustanova, posebice vrtića (Došen-Dobud, 1995).

5.4. Poticajna okolina

Poticajna okolina preduvjet je kvalitetnog razvoja umjetničkih sposobnosti kod djeteta te razvoja djeteta općenito. Takva okolina, prije svega, podrazumijeva okruženje koje je obogaćeno različitim materijalima i mogućnostima za učenje, no jednako tako i za istraživanje i eksperimentiranje. Upravo je mogućnost pokušavanja različitih stvari, eksperimentiranja i samostalnog istraživanja ključno za razvoj djece i poticaj za stvaranje kreativnog načina mišljenja i time olakšanog učenja uključujući i olakšano usvajanje umjetničkih sposobnosti. Iz tog razloga dijete treba doživjeti različita iskustva i razvijati kompetencije, a odgajatelj treba stvoriti okruženje u kojemu će to biti moguće. Na primjer, odgajatelj može osigurati raznovrsne materijale, kako bi svako dijete nesmetano biralo i pronalazilo one koji su u skladu s njegovim potrebama. Tako je dijete u mogućnosti s vlastitim izborom materijala obogaćivati svoje stvaralaštvo te unaprjeđivati način razmišljanja, istraživanja i učenja. Nadalje, odgajatelj treba znati slušati djecu i razumjeti njihove interese i potrebe kako bi i oni mogli postati sukreatori prostora. Na primjer, dijete ima pravo sudjelovati u odlukama koje se odnose na prostor u kojem boravi. Prema tome, dijete može izražavati svoje stavove i tako olakšati odgajatelju da opremi prostor prema njegovim potrebama (Došen-Dobud, 1995). Prostorno i materijalno okruženje potiče razvoj dječjeg stvaralaštva u odgojno-obrazovnoj ustanovi te prostor u kojem djeca borave mora biti oblikovan tako da omogućuje i potiče aktivno konstruiranje znanja, odnosno učenje činjenjem (Ljubetić, 2009).

Kod kreiranja poticajnog okruženja važno je da sam odgajatelj posjeduje određena znanja iz područja umjetnosti kako bi osigurao primjerenost materijala djeci. Na primjer, u centru za likovno izražavanje trebaju biti dostupni materijali koji će djeci omogućiti slobodu izražavanja na različite načine koristeći se pritom materijalima i raznim likovnim tehnikama. Primjerice, u vrtiću se djeca koriste različitim materijalima kao što su bojice, pastele, flomasteri, plastelin, tempere, akvarel, kolaž i slično. Također djeca mogu koristiti i papire različitih karakteristika, na primjer različite debljine (karton, platno). Djeca putem likovnih aktivnosti izražavaju svoju kreativnost i maštu te im se razvija motorika. Razvoj motorike prstiju ostvaruje se s materijalom koji ostavlja trag tanke crte, dok se uporabom fine mase i gline potiče motorika šake i prstiju. Također, tijekom razvoja djetetove likovnosti odgajatelj treba prepoznati i potaknuti prelazak iz aktualne u sljedeću zonu razvoja mijenjanjem sadržaja i materijala (Herceg i sur., 2010).

Uređenje, smještaj i oprema glazbenog centra u dnevnom boravku treba biti kvalitetno osmišljena, jer jedino tada se djeci omogućuje aktivno bavljenje glazbom te razvoj samostalnosti. Centar treba biti opremljen primjerenim glazbenim instrumentima kako bi se omogućilo uključivanje djece s različitim glazbenim sposobnostima. Odgajatelj treba uvesti djecu u svijet zvukova, za početak zapažati i razlikovati zvukove onoga što je u djetetovoj okolini, primjećivati tišinu između zvukova i šumova. Djeca istražuju zvuk na različite načine pomoću zvučnih karakteristika kao što su tempo i boja. Također, glazba u odgoju i obrazovanju podrazumijeva umjetničke aktivnosti koje će kod djeteta probuditi zainteresiranost za bavljenjem glazbom, ali će i naposljetku buditi pozitivne emocije i doživljaje. Takvo će okruženje biti poticajno za slobodno izražavanje na različite načine. Primjerice, kvalitetan centar za glazbu pomaže djeci naučiti melodično pjevati, ritmički se kretati, razvijati i upoznavati glazbene pojmove, svirati na instrumentima, slušati, stvarati glazbu i slično (Habuš Rončević, 2014).

Nadalje, „*U prirodnoj se situaciji dijete ugodno i najbolje osjeća,*” (Sam, 1998: 36. str.). Prema tome, kod organiziranja odgojno-obrazovnog procesa, važno je da se polazi od same djetetove prirode i prirodnog učenja koje se ostvaruje konkretnim i izravnim iskustvom djeteta, odnosno aktivnošću djeteta u procesu

učenja. Takvo učenje i konstruiranje znanja ostvaruje se u kontaktu djeteta sa podržavajućim odraslima koji primjećuju njihove interese i drugom djecom (Sam, 1998). Primjerice, odgajatelj mora prepoznati i poticati svako pojedino dijete, ali također treba prepoznati i cijeliti kada podršku djeteta pružaju druga djeca, jer dijete u interakciji s kompetentnijim vršnjakom uči i prelazi u zonu sljedećeg razvoja. Kako bi dijete moglo pokazati i razvijati svoje stvaralaštvo, treba imati stalnu slobodu i mogućnost za pogreške te bezuvjetno prihvaćanje, odobravanje i poticanje od strane odgajatelja kao odrasle osobe (Miljak, 1996). Manasteriotti (1982) smatra kako će se dijete u sredini u kojoj nema doticaja s bilo kojim oblikom umjetnosti sporije razvijati, od djeteta kojeg sredina potiče i usmjerava na stvaranje estetskog odnosa prema umjetnosti. Prema tome, ukoliko u odgojno-obrazovnom procesu unutar skupine osiguramo česte susrete s umjetnošću, kreirat ćemo okruženje koje će biti opuštajuće i poticajno što je potrebno za kvalitetan razvoj djeteta. Umjetničke se aktivnosti trebaju uvoditi postepeno, prema djetetovim željama, interesima i potrebama te prema razvojnom stupnju u kojemu se ono nalazi (Marić, Nurkić, 2014). Odgoj djeteta u određenom umjetničkom okruženju utječe na njega i njegove emocije te se zainteresiranost djece za umjetnost može ostvariti kroz razne aktivnosti (Sam, 1998). U nastavku ću detaljnije opisati aktivnost slušanja i crtanja.

5.5. Aktivnost slušanja i crtanja

Glazba kao poticaj dječjem likovnom stvaralaštvu daje raznolikost glazbeno likovnih aktivnosti u odgojno-obrazovnoj ustanovi (Škrbina, 2013). Glazba i dječje likovno stvaralaštvo u mnogim su segmentima međusobno povezani i u uzajamnom su odnosu. U radu s djecom umjetničke aktivnosti mogu se podijeliti na one koje dijete samoinicijativno započinje i na aktivnosti koje planira i provodi odgajatelj. Odgajatelj samoinicijativnim aktivnostima djeteta dobiva uvid o informacijama djeteta, njegovim mogućnostima, željama i mislima. S druge strane, aktivnosti koje planira i provodi odgajatelj za djecu su prilika za usvajanje novih tehnika za istraživanje i dolaženje do novih spoznaja (Balić-Šimrak, 2010). Prije nego djeca uopće započnu s likovnim izražavanjem, vrlo je bitno glazbeno djelo aktivno i pažljivo poslušati zbog emocionalnog odnosa i uočavanja pojedinosti iz skladbe.

Tako će djeca lakše doživjeti skladbu koju slušaju, a stvorit će se i motivacija za daljnje stvaralaštvo (Kušćević, 2000). Motivirano dijete svoj glazbeni doživljaj može vrlo maštovito likovno izraziti te brzo uočava mogućnost povezivanja ritma i ritmičke strukture u glazbenim i likovnim sadržajima. Na taj način djeca otkrivaju jedan drugačiji svijet pun glazbenih tonova i melodija koji im stvaraju želju za ponovnim slušanjem glazbe (Herceg i sur., 2010).

Provođenjem glazbenih aktivnosti kroz likovno stvaralaštvo otvaramo put prema dječjem osobnom doživljaju, odnosno omogućujemo da dijete postane subjektom stvaranja. Pri oblikovanju i stvaranju postoji jak stvaralački faktor koji proizlazi iz misaonog procesa djeteta. Prema tome, povezivanjem likovne i glazbene umjetnosti dolazimo do određene pojave, stanja i stvaralaštva. Glazbenim se stvaralaštvom djeca u svojoj okolini mogu izražavati kroz pjevanje, plesanje, sviranje te ono što čuju i dožive tijekom slušanja određene skladbe mogu pretočiti u likovno stvaralaštvo. Tako mogu izraziti sebe i način na koji doživljavaju svoje osjećaje, potrebe, a i samu okolinu u kojoj borave. Djeca ponekad ne mogu objasniti svoje osjećaje i izraziti ih riječima, ponekad njihovi osjećaji nisu dostupni realizaciji. Tada se može pristupiti glazbom i likovnim izričajem kako bi se mogao razriješiti problem i prikazati osjećaj. Djeca nakon ili tijekom slušanja glazbe mogu likovno izraziti ono što su čuli te tako spontano, slobodno i neopterećeno rješavati problem, uz potpuni doživljaj zvučnosti skladbe (Bašić, 1987). Vrlo je važno u ovakvom obliku rada djeci dati dovoljno vremena za usvajanje dojmova kako bi uspješno izrazili ono što su doživjeli kroz slušanje skladbe. Za vrijeme provođenja likovnih aktivnosti povezane s glazbenom aktivnosti vrlo je bitno ostati suzdržan od bilo kakvih sugestija, jer dječji likovni izraz mora biti rezultat njihovog samostalnog doživljaja i kreativnog čina koji će im omogućiti da postanu stvaratelji umjetnosti (Kušćević, 2000).

Djeca ovom aktivnošću razvijaju kreativnost na području glazbene i likovne umjetnosti. Bez obzira na djetetovu dob i iskustvo dok sluša skladbu pokušava shvatiti skladateljevo umijeće i nastoji ga nacrtati i dočarati (Sam, 1998). Spontani proces razvoja kreativnosti djece te percepcija stvarnosti kod djece započinje uočavanjem, otkrivanjem te potom izražavanjem otkrivenog u obliku crteža ili slike. Takva vrsta aktivnosti najviše se temelji na mašti, fantaziji i doživljaju. Nadalje,

glazbeni instrumenti potiču snažnije emocije i unutarnju aktivnost čovjeka, jer je glazbenim tonovima moguće dočarati, oslikati i imitirati događaj, sadržaj i zvukove iz prirode. Prema tome, vedra pjesma stvara radosno okruženje koje djecu potiče na akciju, na izražavanje svega što osjećaju žarkim bojama, pokretima kista na papiru u različitim smjerovima, stvaranje različitih oblika i slično. Pjesme o domovini ih potiču na stvaranje ljubavi prema domovini i grade moralne osobine skrećući im pažnju dok crtaju na ljepotu svoje domovine. Nježne i tihe pjesmice i uspavanke pridonose ugodnoj i toploj atmosferi ispunjenoj osjećajima, a tragovi i pokreti po papiru su dugi i lagani. Aktivnosti slušanja i crtanja mogu se odvijati i na način da se djeci priča ili pjeva uz glazbu. Pričanje i pjevanje pridonose razvoju umjetničkih vještina djece, sluha, osjećaja za ritam, razvoju glazbenih mogućnosti i glazbenom pamćenju. Na taj način se pridonosi njihovoj likovnoj i stvaralačkoj mašti koja dodatno proširuje njihove glazbene dojmove koje zatim mogu prenijeti na papir. Da bi se opaženi sadržaji i otkrića razvili te dublje i trajnije urezali u svijest djece, potrebno ih je konkretizirati na način izražavanja putem nekoga medija. Najčešće se izražavanje događa u likovnom stvaralaštvu, raznim likovnim sredstvima koja su djeci pristupačna. Na primjer, tijekom slušanja glazbe mogu crtati bojicama, ugljenom ili slikati temperama i vodenim bojama (Sam, 1998). U nastavku ću detaljnije opisati metodu Plesa pisanja te tehniku slikanja popraćenog glazbom.

5.5.1. Ples pisanja

Ples pisanja je progresivno glazbeno-pokretni program razvoja predpisačkih vještina i vještina pisanja, namijenjen djeci od treće godine na dalje. Razvila ga je Ragnhild Oussoren, kombinirajući grafološke vještine s likovnom umjetnošću i glazbom. Ples pisanja sadrži 18 tema koje su podijeljene u dvije verzije. Prva, jednostavnija verzija obuhvaća 9 tema pod zajedničkim nazivom „Kuća“, a druga, složenija verzija obuhvaća 9 tema pod zajedničkim nazivom „Lunapark“. Putem ovih tema uvježbavaju se pokreti i pisanje linija od kojih se sastoje slova, kao i linija kojima spajamo slova u riječi. Ta metoda čini cjelinu s glazbom, stihovima i ritmom, a cilj je da djeca dobro usvoje pokrete na prirodan način u vlastitom ritmu (Oussoren, 2008). Djeca se potiču da slušaju, dožive i da čitavim tijelom u pokretu usvoje određene linije i oblike. Također, da plesom dožive slova prije nego li ih počnu

pisati, počevši od njihovih emocija. Dugoročni cilj Plesa pisanja je postići tečno i gipko pisanje rukom na zabavan način, prihvatljiv djeci. Osim vježbi ritmiziranja, za ostvarenje cilja, također je važno kombinirati (Oussoren, 2008):

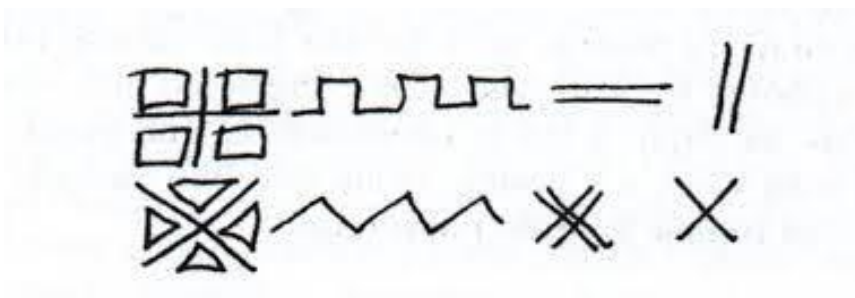
- ritam i melodiju,
- um i emocije,
- tijelo i dušu,
- napetost i opuštenost,
- senzomotoriku i psihomotoriku,
- oblik, pokret i raspodjelu.

Kod djece predškolske dobi oblik slova se koristi kroz razne aktivnosti. Na primjer, djeci se najprije glasno ispriča priča, nakon čega i oni sami mogu ispričati svoje priče. Zatim se demonstriraju pokreti koje djeca oponašaju uz glasove i zvukove, a kasnije i uz glazbu. Osim oponašanja pokreta, djeca mogu i aktivno sudjelovati dodavajući i vlastite kretnje. One se savladavaju u osobnom prostoru i većina se izvodi stojeći, hodajući, sjedeći ili ležeći na tlu. Zato se prije samog početka izvođenja Plesa pisanja treba urediti prostor sobe kako bi se djeca mogla neometano kretati. Nakon savladavanja pokreta prelazi se na podlogu za pisanje, što se u ovoj metodi naziva „škrabanje“. Škrabanje podrazumijeva rad na podlozi za pisanje vijuganjem, šaranjem, kruženjem te istraživanjem i eksperimentiranjem. Podloge eksperimentiranja za pisanje su različite, to mogu biti zidne ploče, manje stolne ploče, posebni stolići za pisanje, papirnate podloge u različitim veličinama, ploče u pješćanicima i slično. Pisano crtanje podrazumijeva i upotrebu različitih materijala i medija kojima se djeca mogu izražavati i ostavljati različite tragove i pokrete različite brzine i snage. Crtanje se može izvoditi u pokretima sa kredom, mokrom spužvom, komadom gline, temperom, vodom, pjenom za brijanje, pijeskom i slično. Tako se kod djece razvija osjećaj za odnose među različitim pokretima i oblicima (Oussoren, 2008).

Prema Oussoren (2007) osnovni pokreti i oblici su:

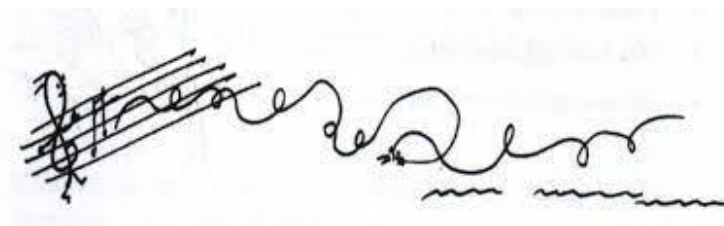
1. Ravni oblici/ linije- napeti su i čvrsti, dolaze uz ritam i brojanje.

Slika 1: Ravni oblici/ linije (Petelin, 2016).

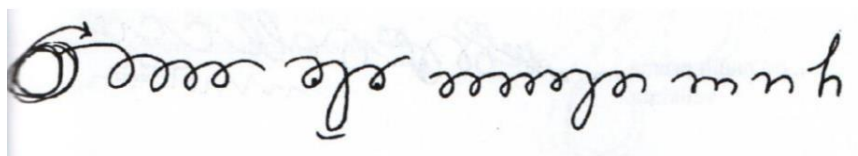
2. Obli oblici- meki i opušteni. Pripadaju melodiji i fleksibilnosti.

Slika 2: Obli oblici (Petelin, 2016).

3. Kružni pokreti- mogu ići ulijevo ili udesno (Arkade i Girlande).

Slika 3: Arkade (Petelin, 2016).

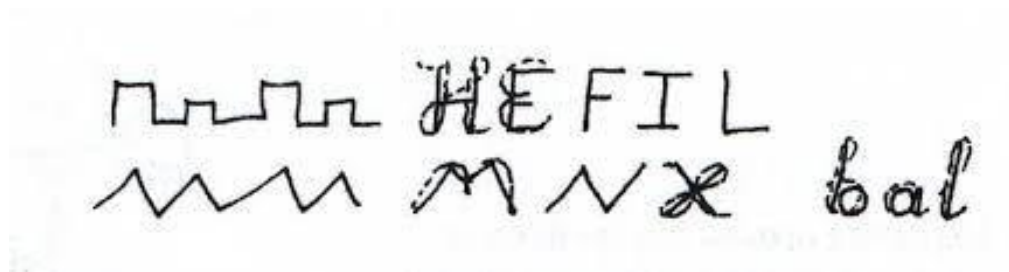

Slika 4: Girlande (Petelin, 2016).

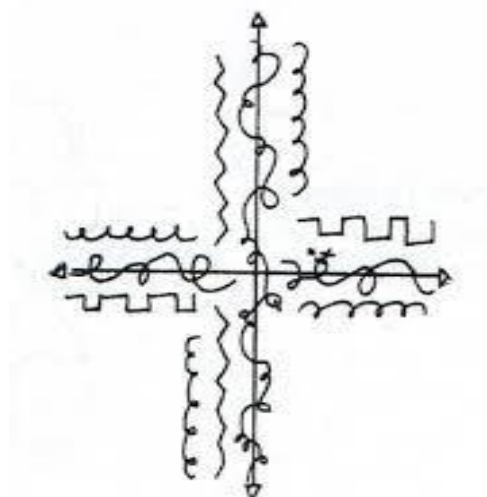
4. Uglati pokreti.

Slika 5: Uglati pokreti (Petelin, 2016).

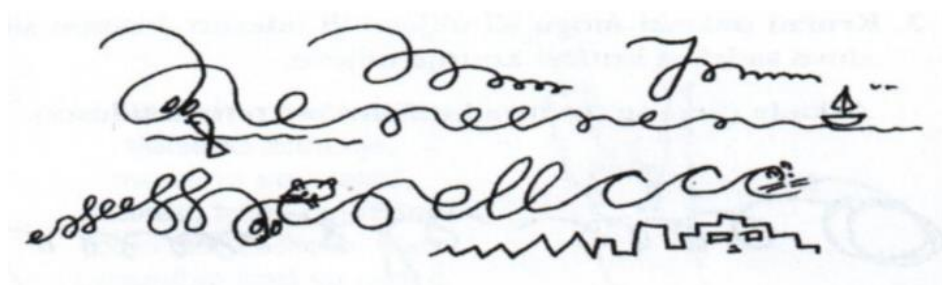
5.Svi pokreti vježbaju se i poigravaju u Plesu pisanja.

Slika 6: Kombinirani pokreti (Petelin, 2016).

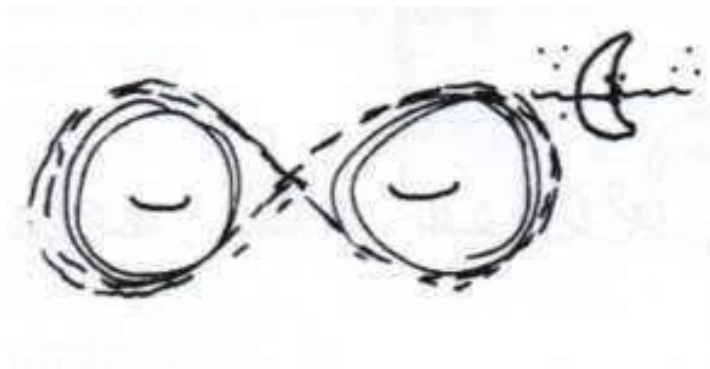
6.Od velikih prema malima.

Slika 7: Od velikih prema malima (Petelin, 2016).

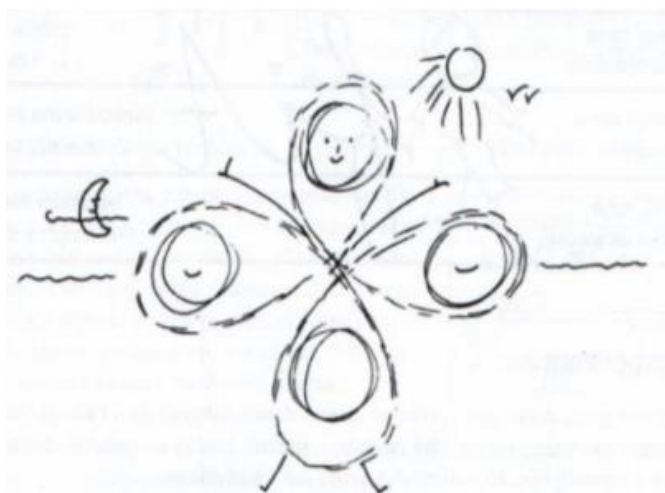

7. Osmica- polegnuta, uspravna, njihova kombinacija.

Slika 8: Polegnuta osmica (Petelin, 2016).

Slika 9: Kombinacija osmica (Petelin, 2016).

Pokreti se ponavljaju što se u Plesu pisanja naziva „učvršćivanje“, odnosno ponavljanje osnovnih pokreta. Osnovni pokret je važno ponoviti nekoliko puta, tako da na papiru djeca ponavljaju pokrete različitim bojama jednom preko druge kako bi došlo do razvoja na širem području. Ova metoda integrira cijelo tijelo u razvoju koordinacije dječjih ruku i prstiju. Putem vježbi za koordinaciju tijela djeca uče održavati ravnotežu tijela, usklađenost očiju i obiju moždanih polutki, a to je temelj

za bolje pamćenje, učenje i cjelokupan razvoj. To kasnije kod pisanja rezultira boljim fizičkim i psihičkim zdravljem te osjećajem veselja kod djece (Oussoren, 2007).

Ples pisanja pomaže i u stvaranju pozitivne slike o sebi jer pomoću ove metode djeca na prirodan i zabavan način usvajaju pokrete pisanja. Važno je naglasiti da pokreti koje izvodi dijete ne moraju biti „savršeni“. Dijete izvodi pokrete onako kako može s obzirom na svoje osobno iskustvo i motoričku spretnost. Nijedna kretnja nije pogrešna i djeca mogu slobodno izražavati svoje emocije. Iako je Ples pisanja osmišljen kao metoda koja pomaže djeci u savladavanju pisanja, pokazao se iznimno koristan i za djecu s motoričkim, senzoričkim i intelektualnim teškoćama. Razlog tomu je što pruža stimulaciju cijelog tijela i svih osjetila te pruža doživljaj zabave koji doprinosi djetetovom stjecanju samopouzdanja, većoj sigurnosti u sebe i vlastite sposobnosti (Oussoren, 2008). Ples pisanja podrazumijeva pokrete i crtanje ono što vidimo, no stanje je nešto drugačije kada je riječ o slikanju popraćenom glazbom (Herceg i sur., 2010).

5.5.2. Slikanje popraćeno glazbom

Specifičnost kod slikanja popraćenog glazbom jest u slušnoj, a ne vizualnoj percepciji. Dakle slušna percepcija ima svoj tijek i trajanje te je vremenski ograničena, dok je vizualna percepcija neovisna o vremenu. Nadalje, slušna percepcija ovisna je o tempu, a slikanje je moguće prema unutarnjim osjećajima, porivima, sjećanju i emocijama slikajući onako kako nas „glazba vodi“ (Herceg i sur., 2010). Slikanje sa djecom predškolske dobi može se provoditi na razne načine, ovisno da li je glazba brza ili lagana. Prema tome djeca na brže pjesme mogu slikati ekspresivno, koristeći gustu boju, dok za laganije pjesme boje mogu biti transparentne i prozirne te se slikanjem jedne preko druge boje dobivaju razni prozirni tonovi. Slike mogu nastati razlijevanjem, te se dobivaju novi likovni efekti, što je djeci predškolske dobi izuzetno zabavno i poučno. Također, aktivnosti slikanja popraćenom glazbom djecu vesele, jer miješanjem boja dobivaju različite nijanse druge boje te se plohe oslobađaju i potiču djecu na spontano i slobodno vođenje istražujući boju i tempo skladbe. Cilj takvog likovnog rada je unutrašnji proces koje je skladba u djetetu potaknula. Kod aktivnosti slikanja odgajatelj može poticati djecu da mijenjaju boju i kist, tako da im ponudi više posudica s različitim bojama i u

svakoj njen kist, ili može djeci ponuditi jedan tanji i jedan deblji kist koje bi djeca prilikom mijenjanja boje ispirala u vodi i brisala u krpicu. Prema tome, grublje i deblje linije djeca mogu slikati širokim, a fine linije tankim kistom. Pod utjecajem glazbe, odnosno utjecajem izmjene glasnoga, tihoga, brzoga, sporoga, visokih ili niskih tonova, djeca mogu slikati različite linije po papiru. Kod takvih aktivnosti mogu nastati kratke, dugačke, ravne, zakrivljene, kružne, isprekidane linije i slično (Belamarić, 1986). „*Kada neki oblik ili pojavu dijete vrlo pažljivo promatra, kada je njima potpuno zaokupljeno, onda uz vidljive podatke i činjenice otkriva i njihov smisao i značenje*“ (Belamarić, 1986: 256. str.). Prilikom aktivnosti djecu se ne treba vremenski ograničiti niti nametati sadržaj i stil, nego je važno djecu pustiti da istražuju i ovladaju upotrebom boje i kista samostalno i spontano (Sam, 1998).

Osnovni likovni element tijekom slikanja je boja, koja se nanosi izravno na podlogu u obliku poteza, mrlje ili pak većih obojenih površina. Mnogim se instrumentima i njihovim tonskim bojama vrlo lako mogu dočarati i poistovjetiti izvanglazbeni zvukovi. Primjerice, zvukovi iz prirode kao što su prirodne pojave, glasanje životinja, šumovi, kretanje vode i slično. U slikanju je na prvom mjestu umijeće skladatelja i njegovi instrumenti kako bi mogao približiti i dočarati neku određenu pojavu. Privlačnost slikanja može biti gotovo magična, posebno za dijete (Sam, 1998). Nastanak i završni oblik slike je vrlo složen proces i na njega utječu brojni čimbenici. Na primjer, za dječje stvaralaštvo najvažnija je sloboda koja im omogućava da budu ono što jesu, da vide na svoj način te da poimaju i misle svojom logikom. Prateći pojavu vanjskog ili unutarnjeg svijeta na sebi svojstven način njihova će interpretacija biti stvaralačka, a pokretač svega je unutarnji poriv koji se očituje radoznalošću i interesom djece (Škrbina, 2013). Usmjeravanje opažanja, aktiviranje sjećanja, maštanje, zamišljanje, potvrđivanje te igre likovnim materijalima samo su neki od načina kojima odgajatelj može pobuditi interes za likovno izražavanje ili stvaranje. Korištenjem navedenih načina, stvaralaštvo može postati stalni pratitelj djetetovih aktivnosti i događati se potpuno prirodno te razvijati njegovu svijest i sposobnost (Belamarić, 1986). Na poticanje i razvoj dječjeg stvaralaštva najviše utječu odgajatelji, jer su oni odgovorni za vođenje umjetničkih aktivnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama (Herzog i sur., 2018). Za razvoj

djetetove likovnosti, važno je neprestano mijenjanje sadržaja rada koji proizlazi iz želje za aktivnim spoznavanjem i izražavanjem doživljenog. Dijete može kreirati likovno djelo na način da iznese ono što osjeća na crtež ili da osjeti ritam. Djeca se likovno mogu izražavati tijekom slušanja glazbe, za vrijeme slušanja te nakon poslušane skladbe. Primjer tomu je kada, uz pomoć odgajatelja, djeca spontano pjevaju i crtaju uz glazbu. Odgajatelj uz nove sadržaje postiže razvitak senzibiliteta za melodiju, ritam i metar (Gospodnetić, 2015). Ono što je uvijek poticajno kad se radi o grupi djece jest omogućiti svakom djetetu priliku da se izrazi i to na način da može slobodno izreći vlastito mišljenje. Umjetničke aktivnosti omogućuju upoznavanje mnogih pojava i odnosa među djecom te otvaraju različite mogućnosti upoznavanja osobnosti djece, što ima veliku ulogu u poticanju i praćenju djece (Herceg i sur., 2010).

5.6. Važnost praćenja djece

Prema suvremenim shvaćanjima uloga odgajatelja u procesu odgoja i obrazovanja je također i praćenje postignuća i interesa djece. Odgajatelj treba kontinuirano pratiti djecu i njihove aktivnosti te stvarati dokumentaciju, pratiti ju, analizirati te sukladno njome i djelovati. Proces dokumentiranja može se definirati kao vidljivo učenje koje polazi od slušanja djece, njihovih ideja i stavova (Taloš Lopar, Martić, 2015). Na primjer, odgajatelj može poticati djecu da pričaju o glazbenim djelima koja su slušala kako bi saznao osobne doživljaje djece te ujedno, poticati aktiviranje sjećanja djece. Zatim te doživljaje može dokumentirati kako bi što bolje razumio i uočio interese djece te prema njima planirao buduće aktivnosti. Kako bi se pri takvom dokumentiranju izbjegnulo nametanje vlastitog viđenja i perspektive, odgajatelj može postavljati pitanja o doživljajima i aktivnostima djece. Dokumentacije mogu biti, na primjer, zapisi nastali neposrednim praćenjem djece, ekspresije djece, bilješke, foto i video zapisi, dječji likovni uradci te refleksije i samorefleksije. Takva dokumentacija predstavlja trag koji omogućuje ponovno pregledavanje, vraćanje na situacije iz prošlosti te promišljanje o djetetovim načinima učenja i razvijanja znanja. Kod dokumentiranja mogu biti uključeni svi sudionici odgojno-obrazovnog procesa, odgajatelji, roditelji ali i dijete. Prema tome,

odgajatelj treba dopustiti djetetu da aktivno sudjeluje u prikupljanju dokumentacije kako bi ju sam kasnije mogao pregledati. Tako dijete dobiva mogućnosti samorefleksije na vlastita djelovanja. Dokumentacija za dijete predstavlja polazište za promišljanje o vlastitim akcijama, a samim time omogućeno mu je i poticanje razvoja vlastitih razvojnih procesa (Vidačić Maras, 2015). Dokumentacijom se dakle omogućuje svim sudionicima pregled situacija koje se u odgojno-obrazovnim skupinama svakodnevno događaju te stvaranje izgradnje novih znanja u cilju unaprjeđivanja odgojno-obrazovne prakse. Primjerice, na temelju prikupljene dokumentacije odgajatelji donose odluke o mijenjanju prostorno-materijalnog okruženja i prilagođavaju strategije učenja za svako dijete kako bi omogućili svakodnevni rast i razvoj djece u odgojno-obrazovnoj skupini (Grgurić, Jakubin, 1996).

Nadalje, pregledom dokumentacije može se utjecati na poticanje i razvoj stvaralaštva kod djece, jer je važno shvatiti i prepoznati kreativna ponašanja djeteta kako bi ga se moglo poticati (Brešan, 2008). Svakom je djetetu potrebno omogućiti te osigurati razvoj prema njegovim sposobnostima (Herceg i sur., 2010). Ono što odgajatelj koji radi na razvijanju dječje osjetljivosti za umjetnost treba konstantno raditi, je provjera dokumentacije kako bi uvidio probleme opažanja s psihološkog i spoznajnog gledišta. Provjeru mora raditi jer dijete može pozitivno, ali i negativno reagirati na poticaje koje mu odgajatelj nudi, a reakcije se mogu očitati u aktivnostima ili raspoloženju djeteta tijekom umjetničkih aktivnosti (Majsec Vrabanić, 2008). Nadalje, važnost praćenja djece može se vidjeti i u odabiru aktivnosti. Naime, odgajatelj mora u djeci probuditi želju za različitim glazbenim i likovnim aktivnostima, koje im moraju biti bliske sadržajem i izražajnim sredstvima. Prema tome, odgajatelj adekvatnim odabirom potiče razvoj umjetničkog ukusa kod djece. Umjetnost ima i velik odgojni utjecaj na djecu, a kvalitetan rad i kvalitetno praćenje djece bitno je i zato da se nadarena djeca pravovremeno otkriju (Novosel, Rončević, 2002/2003). Ukoliko se djeca kontinuirano prate te se osigura dovoljno umjetničkih poticaja, prostora i mogućnosti da se izraze na svoj način, bit će fleksibilnija i spremnija za glazbeni napredak (Dobrota, 2002). Odgajatelj ima važan zadatak poticati i stimulirati dječju kreativnosti, mora osigurati nove spoznaje i

iskustva te jačati samopouzdanje djece. Kroz psihološke sposobnosti važno je djecu poticati na likovnu aktivnost, upravo od najmlađeg uzrasta, jer je i crtež jedna vrsta dokumentacije. Slika nastaje u očima promatrača te je važno da odgajatelj razumije dječji crtež, a to može postignuti interpretacijom dječjeg likovnog uratka (Novosel, Rončević, 2002/2003).

5.6.1. Interpretacija dječjeg likovnog uratka

Oblik izražavanja koji je stariji od pisane riječi i prvi jezik kojim su se ljudi služili u povijesti bio je crtež ali bez verbalnog aspekta. To je aktivnost u kojoj su prisutna različita osjetila, poput kinestetičkog, vizualnog i taktilnog. Dječje likovne uratke treba interpretirati s oprezom, jer mogu biti važan izvor informacija o psihičkom stanju djeteta. Razlog tomu je što likovi izraz predstavlja dječju komunikaciju s vanjskim svijetom. Dijete crta ono što ga je mentalno ili emocionalno impresioniralo (Škrbina, 2013). Kroz takvu aktivnost dijete može izraziti sebe i pružiti informacije o svom kognitivnom i emocionalnom razvoju te skrivenim i potisnutim traumama. Proces kreativnosti zahtijeva divergentno mišljenje, odnosno traženje višestrukih i originalnih rješenja problema (Brešan, 2008). Likovni izraz djece predstavlja jedinstveni pristup, koji je obilježen s različitim elementima svjesnog i nesvjesnog značenja u likovnom izražaju. Dječje likovno izražavanje je zapravo vrlo bitno kako bi dijete stvorilo mogućnost da izrazi nepoznato, preuzme rizik, postavlja pitanja te uvidi više izbora likovnog izražavanja (Grgurić, Jakubin, 1996). Djeci treba dopustiti da se likovno izraze kada god to požele i da im je uvijek dostupan takav oblik aktivnosti. Dječje likovno izražavanje je autentično i individualno te bi se trebalo promatrati unutar šireg konteksta povezujući ga s njihovim iskustvom, emocijama te razvojnim i kulturnim faktorima. Djeca su često spontana u prenošenju vlastitog doživljaja na papir te prikazuju kako su ona shvatila svijet oko sebe. Dječji likovni uradci trebaju se ozbiljno shvatiti, a djeci se treba pomoći radi unaprjeđivanja razvoja njihove svijesti i osobnosti. Djecu moramo podržavati i prihvaćati njihove interese i mišljenje čak i kada su naši osjećaji i mišljenja suprotni (Bacalja, 2011).

Nadalje, dječja individualnost očituje se u njihovom pristupu likovnom izražavanju, neku djecu zanima više vizualni aspekt i zainteresiranost za svladavanje

oblika i izbor boja, dok je drugoj djeci važniji manipulativni aspekt likovnog izražavanja te taktilni osjeti, primjerice izražavanje glinom i plastelinom. Za uspješan razvoj ličnosti djeteta važna je njegova aktivnost kojom ovladava samog sebe i svoju okolinu. Dječji crtež ili slika su trajni tragovi dječjeg doživljaja glazbe koji mogu poslužiti za što bolje upoznavanje djeteta (Sam, 1998). Djeca otvoreno govore o svojoj likovnosti, ne pokušavaju prikriti svoje osjećaje. Likovni jezik omogućuje uvid u događanja u njihovoj svijesti pa samo njegovo upoznavanje i razumijevanje ima itekakvo značenje za sve koji se bave odgojem i životom djece. Dijete kroz svoje likovne radove prikazuje doživljaje o određenim oblicima ili događajima te dijete samo odabire sredstvo i boju koju voli te tako pokazuje svoju percepciju stvarnosti. U svojim radovima djeca percipiraju svoje želje, stavove, snove, strahove, maštu i slično (Brešan, 2008). Nadalje, razvitak likovnog jezika počinje dječjim doživljajem okoline koji teče spontano, neposrednim doživljavanjem svijeta koji se stvara iskustvom. Za valjanu interpretaciju djetetova likovnog izraza najvažnije je shvaćanje njegovih spoznajnih mogućnosti (Grgurić, Jakubin, 1996). Zato je osnovni zadatak odgajatelja poticati dijete na likovno izražavanje i pratiti ga kroz njegov razvoj, osiguravajući mu nove spoznaje i iskustva te ga jačati u samopouzdanju, stvaranjem novih procesa i sposobnosti razlikovanja važnog od nevažnog. Svi ovi procesi doprinose do razvoja djetetove ličnosti. Likovnim se izražavanjem potiče individualnost djeteta, samosvijest u rješavanju problemskih zadataka, njegova samostalnost, ali i likovne aktivnosti i same likovne procjene. Svoje likovne, odnosno stvaralačke sposobnosti djeca će iskoristiti samo ukoliko im se da sloboda. Crtanjem dijete iskazuje osjećaje i vlastita razmišljanja pa se crtanje smatra jednom od najiskrenijih tehnika (Sam, 1998).

7. ZAKLJUČAK

Nakon što sam se upoznala s ovom temom mogu zaključiti da umjetnost osnažuje djetetov rast i razvoj, otvara put prema novim spoznajama te osnažuje dijete kao individuu. Upoznavanjem s različitim umjetničkim sadržajima kod djece se obogaćuje socijalni, spoznajni, govorni i psihomotorni razvoj. Izražavanjem kroz umjetničke aktivnosti pruža se djetetu mogućnost izražavanja vlastitih emocija putem likovnog i glazbenog jezika. Djeci je teško nositi se s vlastitim osjećajima jer ih ne znaju izraziti, a izražavanje likovnim i glazbenim aktivnostima im pomaže u tome. Dječji crteži odražavaju okolinu koja ih okružuje odnosno način na koji djeca doživljavaju vlastitu stvarnost. Kroz umjetničke aktivnosti djeca doživljavaju svoj unutarnji svijet, a likovnim aktivnostima prenose svoj doživljaj na papir. Pisanjem ovog rada shvatila sam da s umjetnošću obogaćujemo djetetov estetski razvoj te razvijamo pozitivan stav prema umjetnosti. Kod provođenja umjetničkih aktivnosti s djecom važno je da nema pravila jer su oni autentični stvaratelji i kao takve ih treba prihvatiti i omogućiti im sve uvjete za svakodnevni rad i rast u stvaralaštvu.

Uz pisanje rada i čitanje literature saznala sam koliko je uloga odgajatelja zapravo bitna, jer je odgajatelj onaj koji prati i usmjerava aktivnosti, nudeći djeci sadržaje primjerene njihovoj dobi ali i sposobnostima. Kako bi se djeci približila umjetnost važno je da aktivnosti budu prilagođene razvojnoj dobi djeteta. Dijete ulazi u aktivnosti kad je motivirano i kada se osjeća slobodno i sigurno. Motiv djeteta nije jednak našem jer ono ulazi u aktivnost radi procesa stvaranja, a ne radi produkta stvaranja. Pomoću umjetnosti dijete se u potpunosti može izraziti i stvoriti svoj vlastiti svijet gdje se stvarnost stapa s dječjim doživljajem okoline. Kao odgajatelji, budući odgajatelji ili roditelji imamo priliku gledati djecu i poticati ih u njihovom kreativnom stvaralaštvu. Moja pretpostavka je da je umjetnost neizostavni dio normalnog procesa odrastanja svakog djeteta. Važno je da je ukomponirana od samog početka u djetetov život. Odrasli igraju veliku ulogu u poticanju dječjeg stvaralaštva te je njihova obaveza da to prepoznaju i usmjeravaju dijete kako bi razvijalo vlastitu kreativnost.

8. POPIS LITERATURE

1. Bacalja, R. (2011). *Dijete i estetski izričaji*. Zadar: Zrinski.
2. Bašič, E. (1987). *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus.
3. Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik: Likovni jezik predškolske djece*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Bosnar, M. (2018). *Suvremena umjetnost u obrazovanju*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti.
5. Brešan, D. (2008). *Dječja likovna kreativnost*. Osijek: Profil.
6. Dobrota, S. (2002). *Mogućnost estetskog odgoja u okviru glazbene nastave*. Školski vjesnik, 51 (1-2): 107-119.
7. Došen-Dobud, A. (1995). *Malo dijete veliki istraživač*. Zagreb: NIP Alineja.
8. Gospodnetić, H. (2015). *Metodika glazbene kulture za rad u dječjim vrtićima*. Zagreb: Mali profesor d.o.o.
9. Grgurić, N., Jakubin, M. (1995). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa, nakladno društvo d.o.o.
10. Kihak, K. (2013). *Uloga socio-emocionalne veze između majke i djeteta u govorno-jezičnom razvoju*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
11. Kušćević, D. (2000). *Život i škola*. Osijek: Pedagoški fakultet.
12. Ljubetić, M. (2009). *Vrtić po mjeri djeteta*. Zagreb: Školske novine d.d.
13. Herceg, L., Karlavaris, B., Rončević, A. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa.
14. Majsec Vrbanić, V. (2008). *Slušamo, pjevamo, plešemo, sviramo: poticanje glazbom*. Zagreb: Udruga za promicanje različitosti, umjetničkog izražavanja, kreativnosti i edukacije djece i mladeži „Ruke“.

15. Manesteriotti, V. (1981). *Prvi susret djeteta s muzikom*. Zagreb: Školska knjiga.
16. Miljak, A. (2009). *Življenje djece u vrtiću*. Zagreb: SM Naklada d.o.o.
17. Novosel, I., Rončević, S. (2002/2003). *Glazbeni doživljaj u djetetovu predškolskom odgoju*. Zbornik radova: Sveučilište u Zadru, 3 (3): 151-160.
18. Oussoren, Ragenhild A. (2007). *Ples pisanja – progresivni glazbeni-pokretni program razvoja početnih vještina pisanja kod djece (1. izdanje)*. Buševac: Ostvarenje d.o.o.
19. Oussoren, Ragenhild A. (2008). *Ples pisanja za najmlađe – program predvježbi za djecu od 3 do 5 godina (1. izdanje)*. Buševac: Ostvarenje d.o.o.
20. Peić, Matko, (1991). *Pristup likovnom djelu*. Zagreb: Školska knjiga, XII izdanje.
21. Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno- umjetničko djelo: metodički pristupi likovno- umjetničkom djelu s djecom vrtićke i školske dobi*. Zagreb: Alfa.
22. Sam, R. (1998). *Glazbeni doživljaj u odgoju djeteta*. Rijeka: Glosa.
23. Šagud, M. (2002). *Odajatelj u dječjoj igri*. Zagreb: Školske novine.
24. Vidulin-Orbanić, S. (2009). *Umjetnička (glazbena) komunikacija u odgoju i obrazovanju*. U: Hicela, I. (ur.), *Djeca i mladež u svijetu umjetnosti*. Split : Centar za interdisciplinarnu studije – Studia Mediterranea i Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 137-156.
25. Zrilić, S. (2014). *Dječje umjetničko (su)djelovanje u Agazzi vrtiću*. U: R. Bacalja, H. Ivon (Ur.), *Dijete i estetski izričaj* (str. 19-27). Zadar: Sveučilište u Zadru.

MREŽNO DOSTUPNI RADOVI:

1. Bačlija Sušić, B. (2018). *Dječje glazbeno stvaralaštvo: stvaralački i autotelični aspekt*. *Metodički ogledi*, 25 (1), 63-83. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/217456>
2. Bačlija Sušić, B. i Županić Benić, M. (2018). *Glazbeni i likovni senzibilitet odgojitelja kao temelj poticanja dječjeg stvaralačkog izraza*. *Croatian Journal of Education*, 20 (Sp.Ed.3), 93-105. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://doi.org/10.15516/cje.v20i0.3022>
3. Balić-Šimrak, A. (2010). *Predškolsko dijete i likovna umjetnost*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 2-8. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/124737>
4. Belajec, S. (2014). *Utjecaj glazbe na dječji razvoj*. Pribavljeno 10.6.2021., sa <http://www.roditelji.hr/obitelj/zdravlje/utjecaj-glazbe-na-djecji-razvoj/>
5. Dubovicki, S. (2014). Dijana Škrbina (2013). *Art terapija i kreativnost*. *Andragoški glasnik*, 18 (1. (32)), 93-96. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/139166>
6. Habuš Rončević, S. (2014). *Neke suvremene uloge odgojitelja u glazbenom odgoju djece rane i predškolske dobi*. *Magistra Iadertina*, 9 (1), 179-187. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/137253>
7. Herzog, J., Bačlija Sušić, B. i Županić Benić, M. (2018). *Samoprocjena profesionalnih kompetencija studenata ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja u provođenju likovnih i glazbenih aktivnosti s djecom*. *Nova prisutnost*, XVI (3), 579-592. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://doi.org/10.31192/np.16.3.10>
8. Kristen A. Hansen, Roxane K. Kaufmann, Kate Burke Walsh, (2004). *Kurikulum za vrtiće: razvojno-primjereni program za djecu od 3 do 6 godina*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak. Pribavljeno 10.6.2021., sa http://www.korakpokorak.hr/upload/2019/09/Kurikulum_za_vrtice.pdf

9. Marić, M. i Nurkić, D. (2014). *Uloga odgajatelja u poticanju dječje ekspresivnosti pokreta*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 20 (75), 16-18. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/159076>
10. Miočić, M. (2012). *Kultura predškolske ustanove u svjetlu glazbenih kompetencija odgojitelja*. *Magistra Iadertina Vol.7, No.1*, 73-87. 2012. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/99893>
11. Petelin, K. (2016). *Pisanje na drugačiji način-metoda „Ples pisanja“*. Pribavljeno 27.6.2021. http://media2.rtvstill.online/wp-content/uploads/2017/01/Ples_pisanja.pdf
12. Suthers, L. (2004). *Music experiences for young children in childcare. Childcare and children's health*. 7(5): 1-4. Pribavljeno 12.6.2021., sa https://ww2.rch.org.au/emplibrary/econnections/CCH_Vol7_No5_Oct2004.pdf
13. Taloš Lopar, M. i Martić, K. (2015). *Dokumentiranje odgojnoobrazovnog procesa*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79), 14-15. Pribavljeno 12.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/172719>
14. Vidačić Maraš, B. (2015). *Kako koristiti dokumentaciju u funkciji razvoja kurikuluma*. *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79), 9-11. Pribavljeno 13.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/172540>
15. Vidulin-Orbanić, S. (2008). *Glazbenom umjetnošću prema cjeloživotnom učenju*. *Metodički ogledi*, 15 (1), 99-114. Pribavljeno 10.6.2021., sa <https://hrcak.srce.hr/27856>